

УДК [398.33'34'43 + 393.1] (477 = 161.2)

ТРАДИЦІЙНІ РИТУАЛЬНІ ВИМОГИ ДО РУБАННЯ ЛІСУ В УКРАЇНЦІВ

Роман СІЛЕЦЬКИЙ

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра етнології

Стаття присвячена світоглядним уявленням українців про ліс, як один з локусів демонологічних персонажів. Розглянуто ритуальні аспекти поведінки людини в лісі (звичаї, повір'я, прикмети, заборони). Особлива увага приділена обрядово-звичаєвому аспекту рубання дерева в лісі, зокрема апотропеїчній магії.

Ключові слова: етнологія, українці, звичаї, обряди, повір'я, прикмети.

У минулому в українців побутувала низка звичаїв, повір'їв та прикмет, яка регламентувала рубання лісу, в тому числі й заготівлю будівельного матеріалу, і зберігалася у фрагментарному вигляді ще донедавна – приблизно до початку ХХ ст. Обрядовий супровід цього, на перший погляд, суто утилітарного заняття не є випадковий, а радше закономірний. Дерево тривалий час відіграло надзвичайно важливу роль в традиційному господарстві українців, особливо мешканців лісових районів – Карпат, Полісся, Волині. Висока оцінка його господарсько-утилітарного значення міститься в одній волинській загадці, зафіксованій в другій половині ХІХ століття: “Весною веселить, літом холодить, в осені годує, а зимою гріє” (Відгадка: “Дерево”)¹. Тому не випадково відомий етнолог К. Мошинський образно висловився, що слов'яни лісових районів, як і їхні північно-східні європейські сусіди, до недавніх часів жили в “дерев'яній епосі”². Водночас ліс, дерево також займали помітне місце у світоглядних уявленнях українського народу, що особливо яскраво простежується передовсім у традиційній духовній культурі бойків, лемків, гуцулів, поліщуків, інших жителів лісової смуги.

У народній демонологічній традиції українців ліс виступає як локус різних демонологічних персонажів. Крім того в лісі виникають різного роду демонологічні ситуації. Проілюструємо цю тезу бодай кількома прикладами*. Згідно з гуцульською традицією “гірські ліси замешкують усякі духи і пламети; крім того в лісі береться часто блуд та чути вночі голос невидимого чоловіка або невидимої сокири”, “є такі місця в лісі, шо чути як гойкає у ночі, але ид тому не мож сі обзивати, бо прийде ид чоловіку”³. Зокрема, в лісі живе Чугайстер, який “сповняє страшну функцію – він є смертю для Нявок (жіночий демонологічний персонаж. – Р.С.), яких м'ясо служить йому за виключну

поживу”²⁴. Крім того, “в **лісах** також живуть люди – Лісовики й Лісовки, або Пастушки до звіри. [...] то є такі дикі люди и мают дику звір, як ми от маємо корови, коні, трусі, віўці, пси”²⁵. Також “в **лісах**” “сидять Осинаўці”: “Він – осина – має у скалах двері, лиш то ми не видимо”²⁶. До специфічно лісових жіночих демонологічних персонажів Гуцульщини належать бісиця і лісна. “Бісиця є далеко, там де муштини роблят в **бутинах**. Як она сяде на **дерево**, то там чорно або червено”, “вона **бутинами** і полонинами трафлєі си”²⁷. Не менш колоритною є лісна (лісиця): “Лісиця то є жінка що має груди, є делікатна, волосся довгі і видно вутробу, вона є без плечий, знаходит ся в **лісах**”; “лісна то така сила, що має власть над **лісами**, по **лісі** не можна самому ходити [...]”, “в **лісі** не вольно було легати спати, бо того лісна возьме і буде за ним ходити”²⁸.

Подібні повір’я, де йдеться про перебування в лісах під деревами різних демонів, побутували й на Бойкіщині. Одне з них записав М. Зубрицький: “[...] Кубайі стинали на околі **явір**, а сусіди йім не радили, і оба погинули. [...] Як стяте **дерево** падало, бігла сусідська свиня в другий бік, а єі забило. **З під явора** вибігла панія в жупані [...]”²⁹. Ще один демонологічний персонаж – “язі” (“неприязні і злобні істоти”) також перебували в непрохідних **лісах**, де начебто мали свої двори¹⁰. За повір’ями бойків в **лісі** до людини чіпляється блуд¹¹. Лемки також вірили, що “в **лісах** людину часом водить і губить”¹². Поліщуки дотримувалися заборони переступати в **лісі** через невисохлі (сирі) гілки, порозкидувані біля дерева. Адже якщо вони обламалися без допомоги вітру, то є справою рук чорта і така людина блудитиме, доки хтось не покаже дорогу¹³. За волинською традицією в **лісі** опівночі можна побачити чорта, зокрема в іпостасі пана чи рицаря¹⁴. Ліс, як місцеперебування різних демонологічних персонажів, часто зустрічається в поліських оповідках. Зокрема, він нерідко виступає як локус русалок¹⁵. Про це йдеться в одній із старовинних обрядових пісень:

Проведу русалочку до **бору**,
А сама вернуса в комору.
Проведе я русалочку за **зелений бор**,
А сама ж я вернуса в батьков двор¹⁶.

Навіть декілька наведених вище прикладів з царини народної демонології українців засвідчують, що ліс уявлявся як територія, підвладна різним демонічним персонажам, які були небезпечними для людини. Аналогічні уявлення про небезпечність лісу як локусу нечистої сили характерні для всіх слов’янських народів¹⁷, що очевидно засвідчує їх давнє (щонайменше спільнослов’янське) походження. А це так само означало, що поведінка людини в лісі підлягала ритуалізації, особливо під час рубання дерева. Ритульні норми поведінки в лісі краще збереглися, як вже мовилося вище, в лісових районах України. Навіть на Поліссі можна почути, що саме “*лісові люди* (тобто, жителі найвіддаленіших на північ України сіл, розташованих серед лісових нетрів. – Р. С.) *більше знають про дерево, а ми – польовис [знаємо значно менше]*”¹⁸.

Ліс/дерево фігурує в різноманітних народних прикметах. Зокрема в прогностиці смерті: “Як буря ломит старі **ліси**, то буде мир на старі люде, а ек молодник тре, то буде мир на молоді люде”¹⁹. Крім того, ліс виступає в народній метеорології: “Як на нигоду, то ў **лісі** падут **штоўби (сухе дерево)** сами від себи, а як погода, то аби які вітри, то не упади”²⁰. “Перший грім, почутий над нерозвинутими **лісами**, віщує сухий рік; над розвинутими і зеленими – добрий і врожайний рік [...]”²¹. Також побутували прикмети, які, на переконання поліщуків, указували на щасливу і придатну для зведення житла деревину: “Коли йшов сніг, а під одним **деревом в лісі** нема снігу, то це дерево рубали, щоб у хаті було тепло, його обов’язково клали в хату”²². “Якщо зимою навколо **дерева** обтаяв сніг (а кругом його ше багато), то це дерево дуже тепле і щасливе для сем’ї”²³. (Водночас місце, де росло дерево, уявлялося як небезпечне для забудовування. Ю. Тарнович писав: “Лемки дуже не люблять вирубувати дерев, що ростуть десь на тому місці, де має бути хата, бо це ворожить “нещастя”: або діти будуть хворіти, або худоба не буде каратися (не буде вестися) в новій оборі, або град і туча виб’є збіжжя”²⁴). “Зимою, на которуй **хвоїні** нима гинию, то тепла хата буде”²⁵.

Мешканці гуцульського села Прокурави вибирали дерево і час його рубки таким способом: узимку “після Нового року [в січні йшли в ліс і] капували смереку (при пні зарубували). Одну смереку – одного дня, другу – іншого [і т. д. впродовж двох тижнів]. Через місяць газда йшов дивитися: якщо зріз був чистий, то він того дня [тижня] (коли “капував”. – Р. С.) рубав увесь ліс. Якщо були там мурашки, павутиння, червяки – в цей день не рубали. [Газда] йшов наступного дня і дивився на дерево, каповане місяць назад в цей же день [тижня]”²⁶.

Відомі також певні правила поведінки в лісі, прив’язані до певних часових параметрів чи метеорологічних явищ. Наприклад, гуцули дотримувалися заборони навіть торкатися дерева (будь-якого – лісового, плодового) в так звану “чорну середу” (останню перед Великоднем. – Р.С.), оскільки, за повір’ям, воно неодмінно всохне. “Як є на ґрунті такі корчики, що непотрібні, то сі їх рубає у чорну середу, то сі не відновлеют. Як сі у инчий чьис рубає, то сі обновит, а та (середа) як їх почорнит, то уже ні”²⁷. Подібна ритуальна заборона стосувалася й свята Теплого Олеси: “У сесь день не вілно ити рубати дроў (у ліс), бо би сі порубаў”²⁸. На бойківсько-гуцульському пограниччі відома заборона йти до лісу в період між Різдом і Новим роком (в селі Гуті саме з порушенням останньої пов’язували смерть односельця)²⁹. А “в часі громів, ховаючись під дерево з за дощу, роблять ножем хрест у корі на дереві, котрий не зволить вже чортові приступити на те місце [...]”³⁰.

Навіть у народних віруваннях про душу й загробне життя знайшлося місце для лісу: “Зеленці вірять, що душа по смерті чоловіка ходить сім літ “по ділам”, себ то мусить обійти всі місця, де чоловік побував за життя, всюди, “де ділав

добре, чи зле”. Для того: “У нас як іде сі **лісом** крузь чьигир (густий молодий ліс), то прокрімсує сі (прорубує ся сокирою) чьигир, аби сі чоловік не пообдирав – бо відтак як душі буде ити по гілам, то аби сі не обдирала дуже”³¹.

З іншого боку невідомого походження зарубки на дереві були в народних уявленнях небезпечні для людини: “Якщо в глибині лісу, де рідко хто ходить, трапиться побачити десь на дереві зарубку сокирою, що часто буває в руських околицях, то кажуть, що це злостивий тесля затяв на життя якогось свого недруга”³².

Ліс диктував і деякі правила поведінки навіть на обійсті: “Навесні гріх на дворі прести, бо ліс буде клести. То як нима ще у лісі листа на дереві, то він буде казати: Абис така огіта усе, як я типерь”³³. “Ото на дворі як обідають, або вечеряють, або роблять, кажуть, що не можна, поки дерево не розів’ється та поки просо не посіють: нездорово, говорять, буде”³⁴.

Тому й не дивно, що під час заготівлі деревини поведінка в лісі була ще більш ритуалізованою. Так, якщо ліс рубали для зведення нової домівки, то господар в громадському лісі вибирав належну йому кількість дерев лише особисто. “Хто хоче ставити новий будинок, “ладить трам’я”; кождий громадянин просить війта і рьадних, щоби йому дарували ялички з громадського ліса [...] і йде в ліс рубати **по свому власному вибору**; війт не шле нікого, щоби йому визначив дерево під вируб”³⁵. Адже вибір в лісі конкретних дерев для вирубу також був тісно пов’язаний з вищенаведеними уявленнями про нього як про локус різних демонологічних персонажів і демонологічних ситуацій*. “Небезпечні” дерева зазвичай мали, відповідно до народних уявлень, певні розпізнавальні ознаки. Наприклад, лемки зараховували до них “рибу” і “вовка”, й називали такі дерева “позначеними від Бога”. В. Поль писав, що “горянин швидше б покинув рідне село, ніж збудував би хату з такого дерева”³⁶.

Особливо урочистим був початок рубання в лісі дерева (безвідносно, чи йшлося про вируб його для зведення житла, чи в рамках лісорубного промислу), на що свого часу звернув увагу В. Шухевич: “[...] У перше дерево в бутинах рубає завідця три рази, причім пануть легіні на вколішки, говорять в голос Отче наш, кінчачи словами: “Єк Господь Бог допоміг нам в мирности зайти суда, так Господи Боже допоможи цесу роботу доробити і до дому зайти усему народови тай мині”³⁷.

До аналогічних дій вдавалися й лісоруби на Буковинській Гуцульщині: “маїстер зранку приходив, три рази, вдаряв [сокирою] зрубане дерево, говорив “Отче наш” і аж тоді лісоруби починали роботу; доти – ніхто нічого не смів робити”³⁸.

Про небезпеки, які чигали на лісорубів, яскраво описав у новелі “Заробок” Онуфрій Манчук. Дозволимо собі зацитувати невеликий фрагмент його твору: “[...] Довге смєрече падаєт на верьху одна коло другої, ек спєчі діти, а коло них из сокирами, ек різники з ножами, лупєт кору обгорєні бутинарі. [...] Коцкают великі бутинцкі сокири, играют кланцаті довгі пили, стогнут стружені груди,

мигають прудко бужені колибенов ватров жилаві руки [...]. Гадки у голові, ек гайворони у осени плетутси. На ризах судний день і пекло. Ковбки співають, свишшют і плачют то тоненько, ек струна, то товсто, ек бугай. Усекими голосами люцкими і нилуцкими. Оком ни змигнеш, як ковбок тобі з очей пропав, лиш зима тебе укрила, ек порох у літі. Оттут то пудно. Ни дай, Боже, скої причьки, око запорошити, сльозу пустити – і пропавес, сараку, ні за цапову душу, без попа и без трембіти. Ни булоби уже шо ховати, ні кому затрембітати”³⁹.

Перше зрубане дерево було об’єктом пильної уваги лісорубів, адже по ньому гадали, чи “щасливо” йтиме вся подальша робота: “Тепер забирають ся легіні до роботи; аби робота йшла щасливо, мусить щасливий з поміж них її счинати; а щасливий той, що вже у бутинах робив, та якому дерево ішло рівно, гладко, не підскакуючи; той щасливий називає ся счинанник”⁴⁰.

По божу допомогу зверталися й бойки, починаючи рубати дерево. Вони молилися, примовляючи за звичаєм: “Господи Боже, благослови і помози розпочати роботу”⁴¹. Дещо з цих звичаїв живе досі в пам’яті мешканців Бойківського краю. “Як рубаєте [перше дерево], то кажете: “Господи Боже, помагай!” – то є перше слово. В нас були такі трафунки, шо пішов господар з жінкою рубати ліс. (А він був троха за москвофілів – комуністів, каже: “Шо там мені Бог допоможе?!”) І знаєте шо? Підрізали ялицю – стоїт як на тарелі: ні туди, ні сюди. І крутило-крутило на пеньку і – мах! – жінку вбило. Як жінку вбило, як ся буря* зірвала! То аж ялиці повиривало”⁴². “Як починают рубати? Мій тато як сокирою зарубував (чи грушу, чи дерево в лісі, чи шось), то взяв ту трісочку (першу. – Р. С.) і відверг від себе і каже: “Господи Боже, нич не знаю, най нич мені не шкодить!” Так з давна-давен говорили”⁴³. З дотриманням подібних “запобіжних” заходів рубали й плодіві дерева: “Як рубали таке дерево – не лісове – грушу, яблонь* (на межі або стару), то [брав перші] три тріски – і наливо відмітував, шоб нічо не шкодило”⁴⁴.

Подекуди треба було навіть знати, з якого боку приступати рубати дерево. Про це повір’я згадує Л. Шевченко: “Не приходица в хату коса деревіна – каже поліщук – шо од сонца (на захід) пріклоніца; як до сонца то добре. У мене була така деревіна – знахур познав, то я вукінув, бо не таланіло на деток”⁴⁵. Поліщуки із села Щитинської Волі дотримувалися ритуального припису, шо “дерево на хату треба різати протів сонця, як сонце йде – [то] не буде його їсти швед” (короїд. – Р. С.)⁴⁶. Про невипадковість цієї вимоги, чи, радше, про наявність у ній ритуального компонета, свідчить інформація, виявлена в одному з поліських сіл на Сарненщині: “Як вітер повалить [дерево] – тоже, казали, не можна [його] брати в хату. Але смотра в яку сторону повалене: чи на восход, чи на заход, чи на північ...”⁴⁷.

Зазвичай перше зрубане дерево бойки і лемки використовували винятково для підвалин: їх клали “в підлоги, в спуд, шоб було з долу догори”⁴⁸. Подібного звичаю дотримувалися і поліщуки: “перше дерево різали для подрубов, перше

різали дерева на підвалини, а послі – решту, на теє... ”⁴⁹. Натомість буковинські гуцули “з першої зрубаної смереки хату не клали, її лишали (могла йти на дрова): шо має бути зле, то аби все на ту смереку йшло”⁵⁰.

Українці зважали й на певні “віщі” прикмети навіть під час рубки “мудрої” деревини. Зокрема, на Лемківщині заборонялося зводити “хижу” з дерева, яке зачепилося (“завісилося”) за сусіднє⁵¹. “Не хвалили собі” його й бойки, вірячи, що такий будинок неминуче “буде горіти”. Один із респондентів відомого народознавця М. Зубрицького розповідав, що його “хижа через се, що перше дерево завісилося (на сусіднє. – Р. С.), аж за третього покоління, вистоявши 90 літ, згоріла”⁵².

Подібні прикмети і гадання відомі й іншим народам. Зокрема, комі-пермяки, починаючи рубати ліс на хату, дотримувалися звичаю “зарон”: якщо в перших трьох зрубаних дерев під час падіння не зламається верхівка – прийшла щаслива пора будуватися. У випадку, якщо хоча б одна верхівка зламається і впаде на дерево в напрямі до комля (пенька. – Р. С.), тоді необхідно відтермінувати будівництво і повторити “зарон” через рік⁵³. Росіяни Сибіру вірили, що коли перше зрубане дерево зачепиться за сусіднє і не впаде на землю, то в цьому місці не варто рубати лісу, оскільки оселя буде нещасливою, а білоруси це сприймали як віщування неминучої пожежі в новій хаті⁵⁴. Словаки у Високих Татрах дерево для будівництва хати рубали на одному місці⁵⁵.

Поліщуки починали рубати дерево для хати з образом святого Миколи, який “всегда помогав сем’ї”⁵⁶. Цікавий локальний звичай побутував у лемків південних схилів Карпат. З трісок першого зрубаного бука, призначеного для спорудження “хижі”, тут же на пні “будували хатинки для блощиць, бліх та інших комах, примовляючи: “Ту маєте хижу, жеби сьте до моєї хижи не пхали”⁵⁷.

На Поліссі також відомі обрядодії, які відбувалися на пні першого зрубаного дерева. “Хату ставлять на чотирьох дубах – треба в лісі знайти чотири дуба правий. На перший пень клали гроші, щоб велися в хазяйстві гроші”⁵⁸. “Як в лісі зрубують перше дерево на хату, то на пеньок ложат гроші, щоб були завжди в сем’ї гроші”⁵⁹. “На пеньок першого зрубаного дерева клали копійку, щоб щасливі були”⁶⁰. “Як перше дерево ріжуть, то на пеньок ложать кусочок хліба і сіль, щоб в хаті завжди були хліб-сіль”⁶¹. “На пеньок першого зрубаного дерева ложать гроші – копійки біленькі. Першу деревину не можна різати так собі, бо послі родити там не буде...”⁶². “[...] Хоть хліба кусочок, хоч шо-небудь такоє... на самій першій деревинці [лишали], коли на хату рубають (і як просто так починають ліс різати). [Це робили для того,] коби щасливі були тії, шо ріжуть, щоб на них не впала деревина, чи шо...”⁶³. Подібна обрядова практика відома й сербам: з метою уникнення нещастя, яке неминуче мала спричинити рубка “буїного” (“сьеновитого” (sjen. – тіль, душа)) дерева, вони на пеньку відрубували сокирою голову живій курці⁶⁴, а болгари, перш ніж зрубати дерево, запалювали біля нього свічку і просили пробачення⁶⁵. Очевидно подібною

за суттю була і спокутувальна жертва за порубку дерев, яку приносили в Стародавньому Римі⁶⁶.

У цьому контексті великий інтерес становить демонологічна оповідка з Бойківщини, яка може бути ключем до пояснення описаних вище обрядовій: *“Я раз пішов в ліс підлоги тесати на стайню. Треба було мені поставити [під стовбур зрубаного дерева] якісь піперечки, а я поставив [колоду] на пеньок – тесати. Я тесав-тесав, тесав-тесав і рр-ра-аз! – собі в ногу топором врубався! Метер ся лишив, дай я вже то дотешу! Я не встиг пару раз топором [вдарити]... другий раз ся врубав! – Всьо! Я тоди нагадався: пішов см вдарив три рази топором (в причолок дерева – обухом) і так дотесав я то. Прийшов я додому, говорю до свого вуйка: так і так ся стало, я йому показую... “ А шо ти зразу так не зробив? – каже. – Був випивший, та й не зробив. – **В о н о** ти показало – каже. – Другий раз на пеньки не став, **в о н о** сидит на пеньках – має свою силу”. На пеньках – нечиста сила [сидить]. Вона си могла сісти на пеньку. Дехто [в це] не вірит, но то – до часу...”*⁶⁷.

За локальним поліським повір'ям *“першу деревину тільки сокирою обтісували, а решту – на пілорамі. То – подруба щиталася. Подруба – з дуба”*⁶⁸.

На Волинському Поліссі за допомогою деревини, зрубаної для підвалин хати, навіть гадали про місце для оселі: *“Везли волами дубину*”; де віз поламався, чи перевернувся, там строїли [хату]; де впаде дерев'яка – там стройся”*⁶⁹; бо *“там буде добре жити”*⁷⁰.

Певних звичаєвих приписів українці дотримувалися і при транспортуванні дерева, яке, переважно, вивозили за допомогою толоки. *“Деревину з лісу везли додому відземком наперед”*⁷¹. *“Везли дерево фірою з кіньми, особливо грубшим кінцем – вперед; весь ліс, який везли, клали грубшим, старшим кінцем наперед: відземком – наперед, а вершком – назад”*⁷². *“Деревину везли тільки комльом вперед”*⁷³.

Подібним способом транспортували будівельний ліс поляки. Згідно зі стародавнім звичаєм, святково вбраний батько молоді (мова йде про будівництво дому для нової сім'ї. – Р. С.) вдавався до родичів і приятелів з проханням про сусідську допомогу – толоку. При цьому боронь боже покласти на віз чи сани дерево верхівкою вперед – клали лише відземком, інакше мешканцям майбутньої хати було гарантоване нещастя. Толока завершувалася гостиною⁷⁴.

Низка звичаїв, забобонів та повір'їв стосувалися вибору і заготівлі деревини спеціально для сволока – важливого конструктивного елемента української хати, який утримував увесь тягар присипаної піском або землею стелі⁷⁵. Поліщуки намагалися знайти сосну для сволока (*“батька”, “дідового пояса”, “солодкого бруса”, “медовіка”* і т. п.) *“не в полі, а в гущі старого лісу,*

*найстаршу – щоб одна така була, щоб коло старих сем'я держалася*⁷⁶. На Підгір'ї шукали для цього “співочу” сосну, щоб від удару по ній сокирою “йшов тонкий звук, як на скрипку”⁷⁷. Поліщуки деревину для сволака і крокв даху перед рубкою кропили свяченою водою і молилися, “щоб їх в хаті не здув вітер”⁷⁸. А на Покутті господар вивозив зрубану деревину, призначену для виготовлення сволака, на пасовище і запрошував священика її посвятити⁷⁹.

Підсумовуючи розглянутий фактографічний матеріал можна зробити наступні висновки:

Ліс / дерево в традиційних світоглядних уявленнях українців виступає як локус низки демонологічних персонажів (русалки, чугайстра, бісиці, лісної, язі та ін.) та демонологічних ситуацій (блуду) і має загальнослов'янське походження. Поведінка людини в лісі з огляду на різні небезпеки демонологічного походження була строго ритуалізованою. Найбільшою мірою це проявлялося через різні заборони й повір'я під час вирубування дерев. Походження розглянутих уявлень слід шукати в дохристиянських віруваннях українців та їхніх предків – ранніх слов'ян. Адже в стародавніх слов'ян “деревопоклонництво” було поширеним явищем⁸⁰. Об'єктом поклоніння виступали як окремі “древеса”, так і “рощення”⁸¹. У багатьох регіонах Слов'янщини, і зокрема в Росії, подібні “заповідні гаї” були об'єктом пошанування та різних заборон (рубати, ламати, збирати хмиз тощо) ще навіть у XIX– напочатку XX століття⁸². В науковій літературі неодноразово робилися спроби пояснити звичаї, повір'я та обряди, пов'язані з деревом, враховуючи певні первісні ідеї⁸³. Серед них на особливу увагу заслуговує думка про зв'язок дерева з пошануванням померлих і, зокрема, культом предків, що може послужити ключем до розв'язання зазначеної проблеми.

UKRAINIAN TRADITIONAL RITUAL REQUIREMENTS FOR FELLING TREES

Roman SILETSKY

Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ethnology

The article contains Ukrainians' image concerning wood as one of locations of demonological characters. The author analyses ritual aspects of human behavior in forest (customs, superstitions, tokens, prohibitions) and traditional requirements for felling trees.

Key words: ethnology, Ukrainians, customs, traditions, tokens.

¹ *Kopernicki J.* Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materyjałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskiem / J. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej (dalej – ZWAK). – Kraków, 1887. – Т. XI. – С. 222.

² *Moszyński K.* Kultura ludowa Słowian / Kazimierz Moszyński. – Kraków, 1929. – Cz. 1 : Kultura materialna. – С. 280.

* З'ясування генези цих повір'їв виходить за межі пропонованої публікації й заслуговує окремої розвідки.

³ *Онищук А.* Матеріяли до гуцульської демонології. Записані у Зелениці надвірнянського повіта, 1907–1908 / Антін Онищук // Матеріяли до української етнології. – Львів, 1909. – Т. XI. – С. 42.

⁴ Там само. – С. 60.

⁵ Там само. – С. 62.

⁶ Там само. – С. 85.

⁷ *Falkowski J.* Północno-wschodnie pogranicze Huculszczyzny / Jan Falkowski. – Lwów, 1938. – S. 90–91. – (Prace etnograficzne. ¹ 4).

⁸ Ibidem. – С. 91.

⁹ *Зубрицький М.* Міти і вірування : Будинки і майстри / Михайло Зубрицький // Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. – Львів, 2013. – Т. 1 : Наукові праці. – С. 90.

¹⁰ *Вагилевич І.* Бойки, русько-слов'янський люд в Галичині (Передм. та перекл. з пол. Р. Кирчіва) / Іван Вагилевич // Жовтень. – 1978. – № 12. – С.127.

¹¹ *Strzetelska-Grynbergowa Z.* Staromiejskie. Ziemia i ludność / Zofia Strzetelska-Grynbergowa. – Lwów, 1899. – С. 463.

¹² *Sarna W.* Opis powiatu Jasielskiego / Władysław Sarna. – Jasło, 1908. – С. 67.

¹³ *Pietkiewicz Cz.* Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego. Materjały etnograficzne / Czesław Pietkiewicz // Peace etnograficzne Instytutu nauk antropologicznych i etnologicznych Towarzystwa naukowego warszawskiego. – Warszawa, 1938. – Т. 4. – С. 39.

¹⁴ *Sokalski B.* Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. – Lwów, 1899. – С. 250.

¹⁵ *Галайчук В.* Демонологічні уявлення населення Середнього Полісся про русалок / Володимир Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2008. – Вип. 43. – С. 357.

¹⁶ *Гарасим Я.* Нові записи з древньої Овруччини : огляд жанрів та сюжетів / Ярослав Гарасим // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів, 1999. – Вип. 2. Овруччина. 1995. – С. 230.

¹⁷ *Усачева В.В.* Лес / В.В. Усачева // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т.; под общ. ред. Н.И. Толстого. – Москва, 2004. – Т. 3 : К (Круг)–П (Перепелка). – С. 97–100.

¹⁸ Архів Інституту Народознавства НАН України (далі – Архів ІН НАН України). – Ф. 1, оп. 2, спр. 423 б, арк. 234 (с. Велика Фосня Овруцького р-ну Житомирської обл.).

¹⁹ *Шекерик-Доників П.* Похоронні звичаї та обряди в селі Головах, косівського пов. / Петро Шекерик-Доників, Петро Дудяк; [Похоронні звичаї й обряди. Зібрав В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. 31–32. – С. 254.

²⁰ *Онищук А.* Народний календар у Зелениці, Надвірнян. пов. (на Гуцульщині) / Антін Онищук // Матеріяли до української етнології. – Львів, 1912. – Т. XV. – С. 57.

²¹ *Wierzbicki O.* Meteorologia ludowa czyli zdania i przysłowia ludu naszego, służące do przerowiadania stanu pogody / O. Wierzbicki // ZWAK. – Kraków, 1882. – Т. VI. – С. 185.

²² Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 423 б, арк. 238 (с. Дівошин Овруцького р-ну Житомирської обл.).

²³ Там само. – Спр. 442 б, арк. 25 (с. Стовпинка Олевського р-ну Житомирської обл.).

²⁴ *Тарнович Ю.* Матеріяльна культура Лемківщини / Юліан Тарнович. – Краків, 1941. – С. 53.

²⁵ Климчук Ф. Д. Духовная культура полесского села Симоновичи / Ф.Д. Климчук // Славянский и балканский фольклор : этнолингвистическое изучение Полесья. – Москва, 1995. – С. 367.

²⁶ Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 352, арк. 11 (с. Прокурава Косівського р-ну Івано-Франківської обл.).

²⁷ Онищук А. Народний календар у Зелениці... – С. 35.

²⁸ Онищук А. Народний календар у Зелениці... – С. 31.

²⁹ Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ ім. І. Франка). – Ф. 119, оп. 17, спр. 199-Е, арк. 7 (с. Гута Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.).

³⁰ Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології... – С. 16.

³¹ Там само. – С. 48.

³² Kolberg O. Lubelskie. – Cz. 2 / Oskar Kolberg // Kolberg O. Dzieła wszystkie. – [Б. м. в.], [1962]. – Т. 17. – S. 123.

³³ Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології... – С. 42.

³⁴ Дикарив М. Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1905. – Т. VI. – С. 197.

³⁵ Зубрицький М. Селянські будинки в Мшанци, Старосамбірського повіта / Зубрицький М. Зібрані твори і матеріали у трьох томах. – Львів, 2013. – Т. 1 : Наукові праці. – С. 478.

* Про ритуальний аспект вибору деревини для будівництва детальніше див.: Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу в українців (заборони, прикмети, звичаї, повір'я) / Роман Сілецький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – Ч. 1 : Статті і повідомлення. – С. 525–541; Його ж. Традиційна будівельна обрядовість українців : монографія. – Львів, 2011. – С. 25–61.

³⁶ Pol W. Górale Czuchonkowie / Wincenty Pol // Pol W. Prace z etnografii północnych stoków Karpat (wyd., wst., koment. i mapą zaopatrz. J. Babicz). – Wrocław, 1966. – S. 110.

³⁷ Шухевич В. Гуцульщина. – Ч. 2 / Володимир Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1901. – Т. IV. – С. 177.

³⁸ Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 352, арк. 52 (с. Виженка Вижницького р-ну Чернівецької обл.).

³⁹ Манчук О. Заробок / Онуфрій Манчук // Манчук О. Жаб'ївські новели. – Бофало, 1992. – С. 16.

⁴⁰ Шухевич В. Гуцульщина. – Ч. 2. – С. 177.

⁴¹ Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 366, арк. 9 (с. Яворів Турківського р-ну Львівської обл.).

* Буря, сильний вітер, які супроводжували цю трагедію (і на чому не випадково акцентував респондент) свідчить про причетність до неї нечистої сили, чорта (див. : Плотникова А.А. Ветер / А.А. Плотникова // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т.; под. общ. ред. Н.И. Толстого. – Москва, 1995. – Т. 1 : А–Г. – С. 357–361).

⁴² Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 200-Е, арк. 16 (с. Великосілля Старосамбірського р-ну Львівської обл.).

⁴³ Там само. – Арк. 10 (с. Біличі Старосамбірського р-ну Львівської обл.).

* “[...] З цвітом не мож рубати ніяку деревину – сливу не можна рубати, ні грушу. Раз зацвіло – нехай воно цвіте. Бо то відбивається зараз на людині – хтось в хаті вмере або з худоби. В нас за Польщі так було. Один... корчували. Кілько поля мав – і ше мало! Корчували сливи. Кричат [сусіди цього господареві]: “Чого ти корчуєш?!” – Два хлопці (сини цього господаря. – Р. С.) померло. Сказали [сусіди, односельці], шо через то” (с. Біличі) (Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 200-Е, арк. 9).

⁴⁴ Там само. – Арк. 9 (с. Біличі).

⁴⁵ Шевченко Л. Звичаї, зв'язані з закладами будівлі / Л. Шевченко // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. – К., 1926. – Вип. 1–2. – С. 89.

⁴⁶ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 198-Е, арк. 7 (с. Воля Щитинська Рагнівського р-ну Волинської обл.).

⁴⁷ Там само. – Спр. 202-Е, арк. 19 (с. Карпилівка Сарненського р-ну Рівненської обл.).

⁴⁸ Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 366, арк. 9, 38 (с. Яворів Турківського р-ну Львівської обл., Турички Перечинського р-ну Закарпатської обл.).

⁴⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 202-Е, арк. 17, 19 (с. Карпилівка).

⁵⁰ Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 352, арк. 26 (с. Сергії Путильського р-ну Чернівецької обл.).

⁵¹ Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 366, арк. 47 (с. Тур'я Пасіка Перечинського р-ну Закарпатської обл.).

⁵² *Зубрицький М.* Будинки і майстри... – С. 89.

⁵³ *Зеленин Д. К.* Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов / Д.К. Зеленин // Зеленин Д.К. Избранные труды. Статьи по духовной культуре. 1934–1954. – Москва, 2004. – С. 176. – (Традиционная духовная культура славян. Из истории изучения).

⁵⁴ Там же. – С. 176.

⁵⁵ *Olejnik J.* Przesady, wyobrażenia i czynności magiczne mieszkańców Wysokich Tatr związane z budową domu i domostwem / Jan Olejnik // Etnografia Polska. – Warszawa, 1982. – Т. 26. – С. 201.

⁵⁶ Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 423 а, арк. 115 (с. Великі Міньки Народицького р-ну Житомирської обл.).

⁵⁷ *Вархол Н.* Чоловік-демон в народному повір'ї українців Східної Словаччини / Н. Вархол // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1985. – Т. 12. – С. 239.

⁵⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 205-Е, арк. 26 (с. Серники Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

⁵⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 205-Е, арк. 13 (с. Острівськ Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

⁶⁰ Там само. – Арк. 2 (с. Борове Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

⁶¹ Там само. – Арк. 31 (с. Неньковичі Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

⁶² Там само. – Арк. 8–9 (с. Кухче Зарічненського р-ну Рівненської обл.).

⁶³ Там само. – Арк. 29–30 (с. Неньковичі Зарічненського р-ну).

⁶⁴ *Зеленин Д. К.* Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах... – С. 178.

⁶⁵ *Узенёва Е. С.* Закладка дома / Е. С. Узенлва // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т.; под общ. ред. Н. И. Толстого; Институт славяноведения РАН. – Москва : Международные отношения, 1999. – Т. 2 : Д–К (Крошки). – С. 254.

⁶⁶ *Штаерман Е. М.* От религии общины к мировой религии / Е. М. Штаерман // Культура древнего Рима : в 2 т. – Москва : Изд-во “Наука”, 1985. – Т. 1. – С. 112.

⁶⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 200-Е, арк. 14 (с. Волошинова Старосамбірського р-ну Львівської обл.).

⁶⁸ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 205-Е, арк. 8–9 (с. Кухче Зарічненського р-ну).

* У традиційному житловому будівництві поліщуків дуб використовували зазвичай для підвалін.

⁶⁹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 196-Е, арк. 2 (с. Самари Рагнівського р-ну).

⁷⁰ Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 423 б, арк. 240 (с. Дівошин Овруцького р-ну).

⁷¹ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 200-Е, арк. 5 (с. Катина Старосамбірського р-ну).

⁷² Там само. – Спр. 259-Е, арк. 9 (с. Глибока Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл.).

⁷³ Там само. – Спр. 198-Е, арк. 2 (с. Щитинська Воля Рагнівського р-ну).

⁷⁴ *Kotula F.* Przeciw urokom. Wierzenia i obrzędy u Podgórzan, Rzeszowiaków i Liasowiaków / Franciszek Kotula. – Warszawa, 1989. – S. 70–71.

⁷⁵ *Радович Р.* Стеля та сволок у традиційному будівництві поліщуків (конструктивно-технологічний та обрядовий аспекти) / Роман Радович, Роман Сілецький // НЗ. – 1996. – № 2. – С. 89–91.

⁷⁶ Там само. – С. 83.

⁷⁷ Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 194-Е, арк. 5 (с. Довпотів Калуського р-ну Івано-Франківської обл.).

⁷⁸ Архів ІН НАН України. – Ф. 1, оп. 2, спр. 442 б, арк. 10 (с. Озеряни Олевського р-ну).

⁷⁹ Архів Львівського музею народної архітектури і побуту. – 3В-92, арк. 15 (с. Миловань Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл.).

⁸⁰ *Ларіон, митрополит*. Дохристиянські вірування українського народу: історично-релігійна монографія / Митрополит Ларіон. – К., 1992. – С. 52.

⁸¹ *Рыбаков Б. А.* Язычество Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – Москва, 1987. – С. 209; *Агапкина Т. А.* Материалы по славянскому язычеству (древнерусские свидетельства о почитании деревьев) / Т. А. Агапкина, А. Л. Топорков // Литература Древней Руси. Источниковедение. – Ленинград, 1988. – С. 224–235.

⁸² *Максимов С. В.* Легенды и мифы России [Нечистая, неведомая и крестная сила] / С. В. Максимов. – Ростов-на-Дону, 2006. – С. 217.

⁸³ Огляд гіпотез див.: *Токарев С. А.* Обряды и обычаи, связанные с растительностью / С. А. Токарев, Т. Д. Филимонова // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев. – Москва, 1983. – С. 156.

